

МИЛОЈИЦА ШУТОВИЋ

ЕТНИЧКИ НАЦИОНАЛИЗАМ И ОТВАРАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ПИТАЊА У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Апстракт: У контексту таласа етничког национализма који је запљуснуо индустријска друштва, југословенски комунисти расправом о „југословенству“ и одбацивањем ненаучних теорија о „одумирању нације“, на свом VIII конгресу (1964) симболично су отворили национално питање. Сви изабрани чланови Комунистичке партије и највиша партијска руководства означени су по свом националном пореклу, односно кључу. Сам Ј. Б. Тито, први пут није се изјаснио као Југословен, већ као, Хрват. У незваничним београдским кулоарима то је означено као најавна напуштања концепта јединствене Југославије. След догађаја дао је за право овим предвиђањима. Југославија је постала експериментални козметички производ.

Кључне речи: Комунисти, етнички национализам, национално питање, Југославија, козметички експеримент.

*„Док су богови раније боравили изнад земље,
сада су постали њезино средиште.“
К. Маркс*

*„Поводом овога, сећам се једне приче
коју сам чуо од једног човека који
је био у могуловој земљи, из ње се
види да индуски свештеници не заостају
за осталим свештеницима у замишљању
рајских задовољстава.“
III. Монтескије*

Крајем педесетих година прошлог века талас етничког национализма запљуснуо је индустријска друштва, обновом национализма у земљама за које се претпостављало да су имуне на његов утицај и ако су га раније у многеме искусила пролазећи кроз циклусе националних мржњи, регионалних и етничких сукоба, који временом потпомажу учвршћење осећања националног идентитета, јачајући стремљења његове посеб-

ности, чак и кад се отцепљење и осамостаљење спречи, тако да национална заједница не добије своју државу, што у вишенационалној интервенционистичкој држави подстиче поновне тежње ка аутономији и издвајању. Упркос њиховог потискивања или гушења интеграцијом комплекса етничке различитости у „територијалну нацију“. Покушај стварања територијалне нације, стапањем нација у новим државним оквири-ма, побуђује реактиван национални сепаратизам обновом националистичке енергије,¹ ватреног територијалног национализма.

Југославија која је искусила национализам није била ван контекста ових процеса, мада је суспендовала и затирала националне традиције, искорењивала историјско биће, монополизацијом друштвене свести и друштвеног живота, потискујући један свет живота, морала, обичаја и религије, идеолошком стилизацијом прошлости, тумачећи историју као припрему доласка комуниста на власт, славећи победнике индоктринацијом која прописује, наређује, нормира у интересу владајуће елите, октроишући строго дозиране процесе либерализације, водећи дволичну националну политику, тако да се на јавну сцену појавило питање националне еманципације и ослањање на националистичку идеологију. Она је била детонатор дезинтеграционих процеса с обзиром да је хомогенизовала унутрашње односе сопствене нације, делујући разједињавајуће према другим нацијама,² доживљавајући бујицу подршке у чијој су основи представе о запостављању или лишавању идентитета, зашто се управо оптужује централизована држава, због националне небриге и бирократског уплитања, мада су, економске недаће катализатори незадовољства. Захваљујући томе национализам се још снажније наметао као опција у смислу остварења националне државности као највишег циља, утичући да национално питање изађе на површину, јер су наши национализми старији од комунизма, разлике о концептима друштва неминовно су се артикулисале и као разлике у националним интересима, јачајући захтеве за неодложним променама, сукобљавајући се по питању Југославије, редефинисањем основа на којима је почивала, поновним откривањем националних заједница, што је значило очување легитимацијске основе у борби против успона других национализма.

Зато су се „залагања“ за југословенско национално јединство, за јединствене југословенске културне критерије, па чак и за „јединствен језик“ у Југославији, а против постојања република (као „нужно зло“), у суштини дефинисана, од протагониста осамостаљивања република, као „великодржавна, националистичка, нереална и дубоко штетна и реакционарна“, чијом би се афирмацијом у друштвеном животу „поново отворио сукоб међу народима“, и ако је већ у време „старе Југославије“, одиграла веома „рушилачку улогу, а могла би имати поготово сличну улогу данас“. Отуда национално питање „може да се решава само на основу самоопредељења – у облику националне државе или у облику добровољног државног савеза раноправних народа, у оквири-ма федерације, уније или неких других сличних државних система“.³

¹ Vidi: M. J. Esman, (ed), *Ethnic Conflict in the Western World*, Cornell University Press, Ithaca, 1977.

² З. Голубовић, *Странпутице демократизације у постсоцијализму*, Београдски круг – Библиотека Круг, Београд, 1999. стр. 99.

³ Е. Кардељ, *Нација и међународни односи*, БИГЗ, Београд, 1975, стр. 72. Из излагања у оквиру „Групе за проучавање актуелних проблема у међунационалним односима“ основане у

Отварање борбе за решавање националног питања, на основу ових концепција јавно је отпочело на VIII конгресу СКЈ 1964. године, на коме је први пут после рата отворен проблем међунационалних односа, односно национално питање редефинисањем улоге нације, новим курсом трансформације југословенске „фасадне федерације“. Њена полазна тачка су економски међунационални односи и „економска самосталност сваког народа која му обезбеђује самосталност у раду и располагање плодовима рада, односно у изградњи материјалне базе за развој сопствене културе и цивилизације“. Та национална економска самосталност није „ни етатистичко административна категорија, ни аутаркија нити право на националистички егоизам, већ специфичан вид самоуправљања радних људи“, тако „да никаква снага ван њега самог, односно ван уставом утврђених међусобних односа радних људи и народа, не може располагати плодовима његовог рада“.⁴

Овим гледиштима изражавао је подршку неприкосновени ауторитет Јосип Броз, чувар Југославије као целине и арбитар међунационалних супротстављености и неспоразума, који је постао одлучан да ничим не оспори природу своје владавине, личне власти, носећи печат личног култа, популистичких садржаја, у циљу продужавања сопствене владавине, манипулацијом духовним животом људи усмереном политичком акцијом која оспорава легална грађанска права, без јавне контроле политичке моћи и слободних избора, без слободне мисли и креативности, што је временом постајало све мање релевантно. Док је питање државног централизма постајало ограничавајући фактор економског и политичког развоја народа у Југославији, доводећи до појаве наднационалне хегемоније, која је упориште тражила у највећој нацији. Игноришући посебности „они бркају јединство народа са ликвидацијом нација и стварања нечег новог, вјештачког то јест једне јединствене југословенске нације што помало личи на асимилацију и бирократску централизацију, на унитаризам и хегемонизам“. Те појаве се испољавају у области привреде, привредног развоја, културе, науке, уметности, особито историографије, доводећи до „игнорисања друштвено економске функција република и аутономних покрајина, а на другој страни до тенденција затварања у „своје границе“. Обе тенденције су у суштини националистичке и штетне за норма-

оквиру прирема за VIII конгрес СКЈ, 11. јун 1964. Кардељ није одбацивао постојање феномена „југословенске културе“ којој су дали одређене заједничке атрибуте „заједничка историјска судбина, етничка сродност и општечовечанска интеграциона кретања у области културе“. „Јер не треба заборавити“, каже Кардељ, „да се процеси југословенске културне интеграције не одвијају само од Љубљане до Београда, или од Скопља до Београда, већ у оквирима Европе и целог света“. Исто, стр. 76–77.

⁴ Е. Кардељ, Реферат на VIII СКЈ, *Осми конгрес СКЈ*, Комунист, Београд, 1964, стр. 98–100. Кардељ је одлучно заступао нову политику, али је на Конгресу читао знатно измењен текст у поређењу с оним што су делегати добили уочи седнице, нешто је изоставио а нешто додавао, у смислу ублажавања разлика у руководству партије око развитка међунационалних односа и развитка самоуправљања, које су остале током трајања Југославије, само су се актери мењали. Они који су посматрали држање радног председништва приметили су да се „Ранковић држао веома резервирано, док је Темпо видно показивао своје одобравање. Стамболић је за вријеме дијела говора (Трипала) гдје се критизирало Савезно извршно вијеће, изашао из дворане и присутнима у кулоарима узвикивао да на Конгресу руше владу“. М. Трипало, *Хрватско прољеће*, Глобус, Загреб, 1990, стр. 20.

лан процес економске и друштвене интеграције⁵, што захтева да се ради унапређења међунационалних односа, национално питање реши „на принципу равноправности свих народа, на добровољном удруживању, са правом отцепљења“.⁵

Расправама о „југословенству“ и одбацивању ненаучних теорија о „одумирању нације“ учињен је први корак у реформи федерације, отварањем путева новој привредној реформи, економских и политичких промена, испод који је као кртица почело да делује историјско и политичко тешко наслеђе, конфузија различитих ставова, јасно оцртавајући сукобе између република око места планирања, дистрибуције инвестиција, приоритета развоја, индустрије или сировинске базе, севера или југа, финансирања неразвијених република и региона.⁶

Реформа је требало да омогући већу улогу предузећа, општина, република на подручју привредног система земље, ликвидацијом наслеђа из административног периода, деловањем економских законитости робне производње и тржишне привреде. Предузете мере у том смислу више су финансијско – економске операције, што се да закључити на основу мера које су примењене на почетку реформе: девалвација динара, поскупљење увоза и подстицање извоза, смањење царинске заштите, смањење новчане масе и кредита ради сузбијања инфлације, ограничење буџетске потрошње, смањење пореза и других обавеза привреде, усклађивање плата и продуктивности, рестрикција инвестиционе потрошње, смањење регреса, премија, дотација и других облика преливања дохотка, усклађивање цена са светским ценама. Веровало се да ће ове промене привредног система подстаћи: а) ослобађање иницијативе и стваралаштва произвођача, б) убрзане интеграције привредне и ванпривредне сфере, ц) потискивање и радикално смањење моћи федералног централизма, осигуравајући афирмацију националног фактора и јачања јединства земље.

Међутим, раскорак између програмираних аспирација и могућности реализације постојао је све већи, доводећи до мршавих резултата који ће бити повод и узрок политичке кризе, стварајући отпоре у оним срединама чије је интересе реформа погађала, пре свих савезну администрацију. Скривено од лица јавности рађале су се „драматичне ситуације“, плели „заплети“ и одигравали „расплети“, што је створило напету политичку ситуацију и рађало искушења да се процес заустави и примјени курс тзв. чврсте руке.⁷ Јер, отварањем многобројних социјалних, економских и политичких проблема,

⁵ Ј. Б. Тито, Реферат на VIII конграсу СКЈ, *Осми...*, нав. дело, стр. 32. 33. 41. Символично отварање националног питања на VIII конгресу огледало се у томе што су изабрани чланови СКЈ у највише партијско руководство означени по свом националном пореклу, и ако се и до тада водило рачуна о националном саставу руководства, мада није рађено по принципу кључа, већ по одређеној сразмери.

⁶ D. Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, Churt and Company, London, 1977, str. 130–137.

⁷ Д. Биланцић, *Хисторија СФРЈ: Главни процеси 1918-1985*, Школска књига, Загреб, 1985, стр. 313, 319, 354. Реформа је допринела повећању незапослености, откривајући прикривену незапосленост, ниске дохотке, повећан одлазак радника у иностранство. Половином 1968. у западној Европи је било готово 400.000 радника. Исто, стр. 318. Отуда се реформа означавала као зачетник свих зала, које су се и касније јављале. Стога је економисти различито оцењују. Критичке оцене привредне реформе види: К. Михаиловић, *Економска стварност Југославије*,

који су се укрштали с националном димензијом, поново се показало да друштво није било спремно за промене, нити да плати цену отварања решења, живећи у илузијама да је реформа могућа без тешкоћа и жртава. Економија је била важан фактор започете реформе, мада је њен пут био детерминисан актуелним односима политичких снага.

Јачањем републичког партикуларизма и суверености, слабењем централног ауторитета државе, промоцијом републичких интереса, легитимисаних локалном подршком, тако да је врло тешко разликовати економске од националистичких интереса, што је још више продубљивало неповерење међу републикама, поготово с изазовима супарничких облика национализма скројеног према уверењима и потребама локалне заједнице, угрожавајући југословенску легитимацију. Тиме су се уобличавале идеолошке и политичке поделе у међурепубличким борбама и коалиција, доводећи у средиште сукоба национално питање,⁸ постављањем нације за циљ сваког политичког прегнућа, а национални идентитет за меру сваке људске вредности оживљавањем националистичких импулса поновним наглашавањем културне садржине етничитета нудећи још један начин прављења разлика између националности, локалитета и заједница, њихових регионалних или националних поља и установа које и даље генеришу етничке разлике, дистанцу па и непријатељство.

То је отварао проблем стварања заједничког колективног идентитета код народа Југославије, који из историјских разлога и болних успомена, могу јасније да сагледају своје међусобне разлике и супротстављености него своје међусобне сличности и повезаности. Оне су неизбежно ствар свакодневне баналне друштвене реалности која бар једним делом обичног живљења потхрањује колективне мобилизације и сукобе неодвојиво укључене у наш културни репертоар обликовања групних идентитета и програма будућности, како би вероватније били укоренењени у контекст свакодневне заједничке културе, групног припадања и идентификације, као што су религија и језик, рањиве на културну и језичку доминацију, неповерљиве према централизацији као таквој. Обе подстичу страх националних група од умањивања или губитка своје суверености, наметањем ограничења преко међугрупних граница. Колико год да су те национално-етничке границе за југословенске народе биле важне, заједнички југословенски идентитет представљао је ресурс за осмишљавање међусобних сличности и разлика. Крупније културне и језичке разлике, као и међусобно удаљавање историје, показале су у другој половини 60-тих година прошлог века, да је југословенски идентитет још увек проблематичан и неостварени пројект, у коме језичка блискост није помогла бољем споразумевању иначе етнички блиских народа. Отварањем националног питања, језик је од средства општења и споразумевања, поставши симболом нације и сам постао место неспоразума и раздвајања међу људима, све више се претварајући у симбол борбе за националне државе. Симболичко отварање националног питања постало је стварно. Национални кључ постао је „језичак“ на ваги југословенске симетрије. У документима за Осми конгрес комунистичке партије, и сам Ј. Б. Тито, као неприкосновени вођа, први пут од доласка на власт, није се изјаснио као Југословен, већ као

Економика, Београд, 1981; Б. Хорват, *Југословенска привреда 1965-1983*, Цанкарјева založба, Љубљана – Загреб, 1984.

⁸ S. P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1992*, Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis, 1992, str. 82.

Хрват. То се у београдским политичким кулоарима незванично тумачило, као најава напуштања концепта јединствене Југославије.⁹

Од идеализма његовог козметичког експеримента, мало ко је даље ишао, да ту идеју тражи у самој стварности, којој се гротескна југословенска фрагментарна мелодија није свиђала. Спопао је прави бесмисао ироније, што се несумњиво, могло лако десити, после толико негирања, после најезде беса, који је био принуђен да прихвати идолом једно схватање, које му је иначе, било мрско, и које је недвосмислено сматрао препреком, како би у својим рукама држао свој политички усуд. Југославија као „површинска држава“ није успела, да мобилизацијом својих „поданика“, изврши *културну интеграцију* становништва, које се испрва тек игром случаја нашло на окупу, градећи у друштвеном смислу једног слабића, који није успео да сазре у једно крепко и чврсто тело. Југословенство се све више доживљавало не само као ограничење нација, него и као само ограничење друштва. Његову *емпиријску* суштину у највећем обиму представљала је политичка трговина, и њене претпоставке, између југословенских нација. Она је скоро увек инструментализована у циљу самооутуђења нације од заједничке државе, свдећи је на апстрактно постојећу и само правно посредовану заједничку припадност. Јер, „тек симболичка конструкција „народа“ чини од модерне државе националну државу“.¹⁰

Прокламовано самоодређење југословенских нација, није успело, да њихове припаднике преобрази у нацију грађана југословенске државе. Њеном генеричком егзистенцијом она ће бити укинута као и сама држава. Тако је друштвена еманципација Југословена, попут Јевреја, да парафразирам К. Маркса, схватана (и провођена) као *еманципација националног друштва од југословенства*.¹¹ Стога није случајно, што се само, нешто више од две и по деценије након комунистичког одустајања од теорија „о одумирању нације“, пала југословенска застава, и срушило се у парам-парчад, све оно што је она „нужно“ симболизовала као најсветије, стојећи у потпуној голотињи пред очима целог света.

Литература

- Bilandžić, D., 1985., *Historija SFRJ: glavni procesi 1918–1985*, Zagreb: Školska knjiga.
 Esmān, M. J. (ed.), 1977, *Ethnic Conflict in the Western World*, Ithaca: Cornell University Press.
 Golubović, Z., 1999., *Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu*, Beograd: Beogradski krug – Biblioteka Krug.
 Habermas, J., 2002., *Postnacionalna konstelacija: politički eseji*, Beograd: Otkrovenje.
 Horvat, B., 1984., *Jugoslovenska privreda 1965-1983*, Ljubljana–Zagreb: Cankarjeva založba.
 Kardelj, E., 1964., Referat na VIII kongresu SKJ, u: *Osmi kongres SKJ*, Beograd: Komunist.
 Kardelj, E., 1975., *Nacija i međunarodni odnosi*, Beograd: BIGZ.
 Marks, K., 2009., *Kraći rani spisi*, (izabrao i priredio D. N. Basta), Beograd: Dosije studio.
 Mihailović, K., 1981., *Ekonomska stvarnost Jugoslavije*, Beograd: Ekonomika.

⁹ П. Симић, *Тито, тајна века*, (друго допуњено издање), Новост, Београд, 2009, стр. 275.

¹⁰ Ј. Хабермас, *Постнационална констелација: политички есеји*, Откровење, Београд, 2002, стр. 69.

¹¹ Види: К. Маркс, *Краћи рани списи*, (изабрао и приредио Д. Н. Баста) Досије студио, Београд, 2009, стр. 74.

Monteskije, Š., 2004., *Persijska pisma*, Beograd: Utopija.

Ramet, S. P., 1992., *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1992*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

Rusinow, D., 1977., *The Yugoslav Experiment 1948–1974*, London: Churtang Company.

Симић, П., 2009., *Тито, тајна века*, Београд: Новости.

Tito, J. B., 1964, Referat na VIII kongresu SKJ, u: Osmi kongres SKJ, Beograd: Komunist.

Tripalò, M., 1990., *Hrvatsko proljeće*, Zagreb: Globus.

MILOJICA ŠUTOVIĆ

ETHNICAL NATIONALISM AND OPENING THE QUESTION OF NATIONALITY IN EX-YUGOSLAVIA

Summary: In a context of waves of ethnic nationalism who was inflawed the industrial societies, Yugoslav comunistes with the disscusion about `yugoslavianism`, and with the rejecting of nonscientific theories about `wanishing of the state` on them VIII Congress (1964), are opened national question on a symbolic way. All elected members of the Comunistic party and the highest leaders of the party are signified by them national origin, respectable by the national key. J. B. Tito alone is on the first place say that he is not a Yugoslav, sed Croat. In the nonofficial cyrcles in Belgrade, it is remarked as a parole of dismissing the concept of unity of Yugoslavia. Continuum of events was give the legitimacy to this prognoses. Yugoslavia was stay a experimantal cosmetising product. The character of that product in a main part was a definition of the end of the yugoslav experiment alone.

Key words: Comunists, Ethnic nationalism, National question, Yugoslavia, Cosmetical experiment